

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

До 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні

Д.В.Веденєєв, О.Є.Лисенко*

УКРАЇНА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, МЕТОДОЛОГІЇ Й СУСПІЛЬНИХ РЕФЛЕКСІЙ**

У статті викладено міркування з приводу теоретичних і методологічних аспектів дослідження історії Другої світової війни. Автори звертаються до гострих проблем, що мають широке відлуння у суспільстві й пов'язані із сучасними викликами. Важливе місце відведене історичній пам'яті про війну.

Щоразу, коли на календарі спалахує чергова «червона дата», пов'язана з тією війною, суспільство надсилає імпульси історикам, відповіддю на які стають «ювілейні» публікації. Традиційний для радянської історіографії ґлорифікаційно-епічний жанр, здається, на сьогодні цілком себе вичерпав. Водночас суспільні запити, що пульсують за алгоритмом відзначення пам'ятних дат воєнної доби, спонукають науковців полишати на певний час розмірений ритм повсякденної роботи й удаватися до рефлексій із приводу проблем, що турбують громадськість, політикум, державу. Підсилюють ці посилення публікації у ЗМІ, які творять своєрідне альтернативне історієписання війни, засноване на дещо інших, ніж у фундаментальній науці, принципах. Оперативніша, яскравіша, незрідка позначена сенсаційністю публіцистика не тільки провокує збурення масової свідомості, а й підштовхує професійних істориків до пошуку нових джерельних пластів, поглибленого вивчення окремих питань, довкола яких розгортаються гострі дискусії. Найбільш промовистим прикладом слугують суперечки з приводу книг В.Суворова (В.Резуна).

Та останнім часом у вітчизняній історіографії Другої світової війни відсутні суто наукові дискусії довкола цієї актуальної проблематики. Що це: байдужість, інертність науковців чи переконаність у беззаперечному володінні «святим Граалем» абсолютного знання, що не потребує критичного осмислення, очищення від застарілих схем і банальних нашарувань, нових візій, заснованих на сучасних методологічних підходах і методичному інструментарії? А, можливо, це – прикре, але від того не менш неспростовне, свідчення того, що даний напрям наукового пізнання дещо затримується у темпах розвитку, не має всієї номенклатури атрибутики, необхідної для повноцінного поступу?

Як широкому загалу, так і політичним діячам України бракує усвідомлення того, що власне історія війни, пам'ять про неї та наукове знання про цей період нашого минулого – це різні явища. Не вдаючись до їх детальної характеристики, зауважимо лише, що ця обставина є причиною багатьох непорозумінь, штучних конфліктів і доволі часто використовується

* Веденєєв Дмитро Валерійович – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри оперативного мистецтва та історії спецслужб Національної академії Служби безпеки України; Лисенко Олександр Євгенович – д-р іст. наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ.

** Стаття друкується у порядку дискусії.

різними громадсько-політичними силами для маніпуляцій суспільною свідомістю у суто прагматичних цілях.

Політизація складних проблем історії Другої світової війни та інших актуальних питань історичної науки у поєднанні з доволі низьким рівнем відповідальності багатьох авторів за якість кінцевого продукту не сприяє підвищенню методологічного рівня. Ми поволи звикаємо до того, що позбавлений усвідомлення місії науковця пошук легких шляхів визнання (і пов'язаних із цим преференцій), або ж привабливих для носіїв крайніх поглядів алюзій заступають сумлінну, «мурашину», працю, спрямовану на осмислення минулого з метою здобуття повчального історичного досвіду за допомогою «ремесла історика», оспіваного М.Блоком (до речі, учасником антинацистського руху Опору).

Прикро, але доступність для вітчизняного історика теоретико-методологічних та історіософських надбань різних наукових шкіл, практично всього комплексу спеціальних методів наукових досліджень не завжди викликає прагнення застосувати їх до пізнання складних явищ минулого. Трапляється, коли дехто із запалом неофіта починає абсолютизувати ті чи інші професійні інструменти, механічно «імпортувати» певні кліше, не замислюючись над обставинами їх виникнення, науковою коректністю та необхідністю застосування з огляду на наукову практику. Укотре підтверджується спостереження М.Бердяєва щодо захоплення вітчизняної інтелігенції суто західноєвропейським інтелектуальним продуктом – марксистом: «Засвоєння західних ідей і вчень російською інтелігенцією було в більшості випадків догматичним. Те, що на Заході було науковою теорією, яка підлягала критиці, гіпотезою чи врешті-решт істиною відносною, частковою, що не претендувала на всезагальність, у російських інтелігентів перетворювалося на догматику, на щось на взірць релігійного одкровення»¹.

У той час, коли гуманітарна інтелігенція зобов'язана шукати оптимальні підходи до порозуміння між співвітчизниками, виконання своєї просвітницької місії, амплітуда частини праць коливається від бажання догодити спрощеному баченню тих чи інших регіональних спільнот або політичних симпатиків, до інтелектуального презирства й зверхності стосовно «пересічних» співгромадян. На думку філософа Ж.Тощенка, «серед інтелігенції з'явилися люди, котрі відверто ставляться до народу як до бидла, пропагують культ грошей, цинізм. Не таким уже винятковим є прояви ненависті до інакомислячих, заклики до їх знищення»².

Між тим, розрізнити науковість та ідеологічну заангажованість можна за перевіреним критерієм. Науковець веде саме *пошук* істини, не знаючи всієї повноти кінцевого результату, натомість для обслуговування ідеологічних схем кінцевий результат є заздалегідь визначеним, а інтерпретація – заготовленою, під нього залишається лише підігнати «фактологічний ряд».

Непросту ситуацію з різнобарвністю (від конструктивних дискусій до відвертої політизованої конфронтації) бачення історії України періоду Другої світової війни у цілому складно пояснити без урахування загального методологічного стану історичної науки й основних тенденцій у суспільно-політичній думці (очевидно, що між цими площинами існує неодмінний зв'язок, однак докладний його аналіз потребує окремого дослідження).

Часткове пояснення ситуації знаходимо в О.Зинов'єва, який писав: «У сучасній науці про суспільство (мається на увазі пострадянське суспільство-знавство – Авт.) немає не тільки пристойної загальносоціологічної теорії, а й навіть теорій, що відносяться до окремих типів суспільства»³.

Крім того, усе більше дається взнаки й розбалансування самого механізму раціонального мислення пострадянських народів, у першу чергу – їх інтелектуалів. «У результаті економічних та інформаційно-психологічних війн, – зазначає С.Кара-Мурза, – було розмонтовано “центральну матрицю” світогляду, населення втратило цілісну систему ціннісних координат [...] До 1991 р. радянський народ був великою мірою “розсипаний” – залишилася маса людей, які не мають надособистісної свідомості й колективної волі. Ця маса людей втратила узгоджену картину світу й *здатність до логічного мислення, виявлення причинно-наслідкових зв’язків*»⁴ (курсив наш – Авт.).

На тлі загального занепаду якості освітянської сфери та загрозливої для майбутнього держави зневаги до розвитку науки, зарахування освіченості й інтелекту до розряду найменш престижних людських чеснот, спостерігається брак теоретико-методологічного забезпечення досліджень масштабної, багатовимірної проблеми: «Війна й Україна». На жаль, цей дефіцит нерідко компенсується за рахунок:

- політично загостреного, майже механічного (аж до переспіву морально застарілих міфологем і концепцій, застосування непродуктивної термінології) запозичення кліше офіційної радянської історичної науки;

- несвідомого, або зацікавленого, застосування ідеологем, породжених у горнилі психологічної війни між суспільними системами;

- некритичного перенесення до науково-історичного поля сучасної України тих підходів і висновків діаспорних авторів, що зазнали впливу протистояння між еміграційними політичними угрупованнями. Не зайвим буде навести слова О.Оглоблина, який ще наприкінці 1970-х рр. писав, що «головний осередок» української історіографії «з природи речей, може бути лише в Україні. Хочемо ми того, чи не хочемо – байдуже, чи тут, на еміграції, чи там, на батьківщині, – українська історична наука – одна і єдина, а українські історики, якщо вони справді українські історики, – тут і там брати по науці. Це елементарна істина, яку, проте, нерідко забувається»⁵;

- переходу частини авторів на погляди й аргументацію, властиву відверто ідеологізованій частині «колег по цеху» у посткомуністичних державах, де ставлення до України та її історії повертається в русло «традиціоналізму» й «вічних геополітичних констант». Зауважимо, що ремствувати з цього приводу навряд чи доцільно – чи не краще українським історикам розуміти природність таких трансформацій, адже вони справді набувають неблаганного характеру і переконливо демонструють перевагу державних інтересів над абстрактними міркуваннями на кшталт «невпинного просування демократичних цінностей на посткомуністичному просторі».

На жаль, подекуди спостерігаємо спроби поєднати некритичне запозичення зовні «модних» й не властивих вітчизняній науці підходів (які загрожують втратою раціонального бачення свого минулого, зв’язку з національним ґрунтом) із запевненнями в патріотизмі. Передовсім, відбувається настирливе втручання методології та духу постмодернізму в гуманітарну науку й широку свідомість. Якщо для наукової сфери це загрожує втратою самого *сенсу* наукового пошуку – прагнення за допомогою дослідницьких методик максимально наблизитися до адекватного *пізнання сутності* явищ минулого, – то для суспільної свідомості несе ризик суцільного морально-етичного релятивізму, втрати орієнтирів духовного буття, цивілізаційної самобутності. Із цього приводу влучно висловився Я.Дашкевич: «Є глибокі підстави вважати, що [...] в Україні жонглювання термінологією, запозиченою з [...] західної

постмодерністської філософської та парафілософської літератури, насправді не веде до збагачення репертуару мислення та не відкриває нових і невідомих горизонтів. Тим паче, що він не сприяє (як дехто вважає) деідеологізації мислення, [...] лише підмінює одну ідеологією іншою. Не підлягає сумніву, що зі своєю схильністю до релятивізму та конформізму, які відбивають стан умів загублених і заляканих, постмодернізм [...] не забезпечує ідентифікацію національної ідентичності. Постмодернізм [...] в Україні, як і в інших регіонах світу, проявив себе насамперед своєрідною інтелектуальною модою, що стала небезпечною для суспільства не лише національним індиферентизмом, але також застосуванням певного безвідповідального стилю мислення в політиці та економіці». Хоча постмодернізм сприяв удосконаленню методів інтерпретації джерел та вивченню психології творчості історика, методологічно деструктивним стало те, що «постмодернізм почав конфліктувати із сучасним інформаційним суспільством, відмовляючись від використання значної частини пропонованої інформації [...] Таке «науково» санкціоноване полегшення «наукової» праці було сприйняте з ентузіазмом тими істориками, що обрали спеціальність без внутрішнього покликання і без дослідницького таланту, [...] запанувала перевага позаджерельних знань, відписаних і переписаних із попередніх робіт, без перевірки всіх відомостей на підставі автентичних джерел»⁶.

Ми не випадково зупинилися саме на спробах постмодернізму заповнити своєрідний методологічний вакуум. Це дає можливість звернути увагу на деякі чинники, що ускладнюють розвиток вітчизняного наукового історієписання Другої світової війни.

1. Відбувається руйнування межі між науково-історичним дослідженням та «белетристикою [...], пропагандистською, псевдонауковою агіткою [...], мовляв, усі твори мають рівні альтернативні права, а довести істину неможливо»⁷. За словами Я.Дашкевича, у деяких сучасних дослідників спостерігається «спалах псевдоісторичної фантастики», «ідеологічна закомплексованість» у дусі націоналізму, комунізму, клерикалізму тощо⁸.

Для вивчення історії України воєнної доби це обернулося поширенням тез про наявність егоїстичних «національних правд» про історію Другої світової, які не підлягають узгодженню науковими методами. Водночас, важко не погодитися з тим, що «всі країни чомусь домагаються, щоб Україна мовчала, коли стосується питань її історії, а от їхні бачення історії нав'язуються нам»⁹.

2. У ряді випадків спостерігається цілеспрямоване знецінення й усунення макроісторії, її витіснення з поля дослідження Другої світової війни локальними історіями та епізодами, що набувають гіпертрофованого вигляду. Якщо поставити себе на місце молодій людині (яка б мала знати цілісний ланцюг подій, звитягу предків, плекати у собі відчуття гордості за них як складову громадянської свідомості, віри у спроможність історичної творчості свого народу), то їй важко буде скласти логічну картину, дати відповідь, скажімо, на таке питання: а чому ж нацизм було розгромлено? Усе рідше можна ознайо-митися з ґрунтовними дослідженнями масштабних військових операцій, організації промисловості та економіки воєнного часу, дипломатичної історії, далекосяжних наслідків війни, багатовимірною аналізу її впливу на подальшу долю України тощо. Останнім часом набувають усе більш широкого застосування методи соціології, історичної демографії, антропології, історії повсякденності, соціальної психології з їх увагою до

«малих життєвих світів». Однією з об'єктивних причин цього є прагнення компенсувати відсутність належної уваги радянської історіографії до ролі пересічної людини в історії. «Усі зрізи історії [...] варто навчитися розуміти таким чином, щоб вони були способами проникнення до життєдіяльності людей епохи, яка вивчається. Мається на увазі не дешева «психологізація» історії (її белетризація), а розкриття у всіх галузях людської діяльності істотних рис структури особистості, способів її світосприйняття, самосвідомості й поведінки»¹⁰.

Справді, ігнорування особистісного вибору, мотиваційних чинників і життєвих стратегій робить неможливим глибоке проникнення у сутність історичного процесу. «Ставлення людей і народів до дару спасіння (прийняття або відторгнення), – писав відомий богослов, митрополит Іоанн (І.Снигов), – у кінцевому рахунку визначає долю як окремої людини, так і цілого народу [...] Свобода міститься у виборі між добром і злом, добропорядністю і пристрастю, законом Божим і беззаконням, християнським обов'язком служіння й свавіллям. “Потік історії” є лише реалізація цього релігійно-морального вибору у подіях і вчинках»¹¹.

Однак доволі часто антропологічні методи слугують самоціллю, абсолютизуються (як колись методи офіційної соціологічної теорії – історичного матеріалізму), а не застосовуються у поєднанні з науковим інструментарієм, що дозволяє досягти теоретичних узагальнень із метою формування багатовимірної картини вітчизняної історії воєнної доби.

Як наслідок, – «персональна правда» окремих осіб (яка несе у кожній людині відбиток суб'єктивізму, політичних уподобань, світоглядних установок, афективних вражень того жорстокого часу тощо) та епізодичні факти нерідко формують позиції, з яких важко піднятися на рівень широкого осягнення масштабних історичних явищ. Ще складніша ситуація з груповою/корпоративною «правдою» про війну. Апологети різних політичних сил, національних, регіональних, соціальних груп обстоюють власну візію тогочасних подій. Визнаючи за ними це право, усе ж маємо констатувати, що всі ці «правди» не є універсальними, оскільки здебільшого насичені досить значним конфліктогенним зарядом і заперечують легітимність інших «локальних правд».

Оскільки історична наука (хоча вона й формує історичну пам'ять), за визначенням, володіє карт-бланшем на суверенітет, продуковані нею знання мають служити маркерами того, наскільки точно індивідуальна, корпоративна (групова) і колективна пам'ять віддзеркалюють реалії Другої світової війни. Висока місія науки – давати суспільству максимально повне, стереоскопічне й неідеологізоване уявлення про визначальні події найбільшого збройного конфлікту – зобов'язує дослідників до аргументованої артикуляції зважених оцінок і позиціонування якщо не універсальних істин, то, принаймні, тих концептуальних побудов, що важко піддаються деконструкції суто науковими засобами. Це видається принципово важливим, коли йдеться про чинники і наслідки перемоги над нацизмом і фашизмом для народу України. Перемога стала загальним вектором свідомих зусиль багатьох мільйонів наших земляків і співвітчизників, включаючи вибір на користь захисту Батьківщини й тих, хто відчув безжалісне поводження з ними у довоєнний період «мобілізаційного соціалізму». У суцільній критиці не тільки одіозного тоталітарного режиму сталінського зразка, а й усієї «радянської спадщини» якось губляться або двозначно оцінюються справді доленосні для нашого на-

роду явища. Перемога народу України у співдружності з іншими народами країн антигітлерівської коаліції над нацизмом і фашизмом, якщо характеризувати її з цивілізаційних, а не ідеологічних, вузькопартійних, позицій, є цінністю і здобутком, що не підлягає ревізії, якими б мотивами це не виправдовувалося. Саме цей феномен і не дозволяють зрозуміти праці, в яких розгром першокласної гітлерівської армії, опертої на потенціал окупованої Європи, пояснюється винятково негативними чинниками, як-от страхом перед загороджувальними загонами чи застосуванням штрафників (що становили не більше 2% піхоти за весь час війни).

Оскільки «синтезування історичного процесу постмодернізм уникає за будь-яку ціну»¹², порушується баланс між загальним і частковим, явищами визначального порядку і подіями другого плану. Це дає підстави відмовляти в науковій креативності тим, хто намагається монополізувати «правильний» погляд на історію війни шляхом абсолютизації однієї, хай і сучасної, методики. На нашу думку, значно продуктивнішими є міждисциплінарні методи досліджень, зокрема історична соціологія, адже застосування її методів дозволяє виявляти саме типові риси явищ, через які простежуються певні закономірності.

3. Поширення того, що принагідно до ЗМІ, називають пошуком сенсацийності й «потягом до чорнухи». Увага зосереджується винятково на замовчуваних раніше негативних явищах і подіях, причому їх виклад далеко не завжди сумлінно підкріплюється джерелами, або ж у цій іпостасі виступають сумнівні «наративи», некритично цитовані джерела (особливо мемуарні) тощо.

Так, антирадянськи налаштовані автори концентрують увагу на репресіях, зловживаннях або надмірних втратах Червоної армії, намагаються «дегероїзувати» її через роздмухування фактів незаконного поведіння з цивільним населенням тощо. Їх ідеологічні опоненти акцентують переважно на терористичних проявах націоналістичного підпілля. Усе це можна підтвердити задокументованими фактами, однак чи можна зрозуміти при такому вибірковому підході всю складну палітру й діалектику історичних явищ?..

Зауважимо, що пересічний читач не володіє (і не зобов'язаний володіти) методами пізнання історії на рівні професійного науковця. Відтак «ефектно» подана сумнівна, або тенденційно препарована інформація може в його свідомості набути масштабів усеосяжної та «єдино правдивої» картини вельтенського й складного історичного явища – Другої світової війни.

Маємо констатувати, що відбувається белетризація історії й розхолодження професіоналів від історії. Навіть такий відомий автор, як А.Гуревич, заявив: «Визнаю, мені не зовсім зрозумілі зусилля тих, хто всіляко намагається підкреслити й довести, що історія – наука»¹³. Та залишаючи простір для інтерпретаційної творчості, усе ж стоїмо на думці, що професійні історики мають дотримуватися певних дисциплінарних правил та вимог, без чого їхні тексти слід переводити в розряд літератури (документальної прози абощо).

Надто вільне поведіння з фактами межує не просто з тенденційністю, а свідомою маніпуляцією інформацією. Колосальні можливості поширення будь-якої інформації нині особливо гостро актуалізують питання про відповідальність історика перед співгромадянами, змушують згадати євангельські слова про духовну згубність облуди для роду людського та глибинні джерела її походження: «Коли говорить він брехню, говорить своє, адже він брехун та батько брехні» (Ін. 8.44).

4. Надзвичайно складний феномен – «історична пам'ять» – трактується вузько, кон'юктурно. Нерідко в ній гіпертрофуються винятково ті сегменти, що пов'язані зі стражданнями й поневіряннями, віктимологічними рефлексіями, тоді, як вияви соціальної, етноконфесійної солідарності, жертвовність, героїка, величні прояви народної творчості, бойового духу, патріотизму, військового мистецтва, досягнення у сфері індустрії, науки, культури тощо вважаються «моветоном», радянським рудиментом. Важко не погодитися з В.Сергійчуком, який стверджує, що без ознайомлення «широкого українства з внеском співвітчизників у світову науку, освіту, техніку, культуру [...] нам буде важко сформувати національну свідомість нашого народу»¹⁴. Ба більше, нам узагалі загрожує втрата адекватного й позитивного сприйняття історії, самих причин перемоги предків над антилюдською силою нацизму.

Так, у проекті Закону України «Про відновлення і збереження національної пам'яті українського народу» її сфера обмежена 1918–1991 рр., часом, який пропонується вважати «періодом несвободи»¹⁵. Замислимося: у світлі цього документа переможці над гітлеризмом постають дивними істотами, які чомусь виявили під «ярмом несвободи» готовність до відсічі агресору і масовий героїзм.

Як це не парадоксально, але патріотичні заклики до подолання «меншовартості» українського народу дивним чином уживаються з підривом віри у його спроможність як дійового чинника історії. Тут слід погодитися з думкою Н.Нарочницької: «Суспільство втомилосся ставитися з презирством до своєї Вітчизни [...] Коли нації навіюють, що вона – невдаха світової історії, не здатна ні на що сама й навіть не може засвоїти чужі уроки [...], то руки опускаються від відчуття безвиході. У відповідь народ, який витискають на узбіччя світової історії, зазнає демографічної катастрофи або втрачає природне біблійне почуття – бажання продовження роду». Натомість пам'ять про перемогу доводить, що «нації під впливом зовнішньої агресії раптом повернулося почуття національної солідарності. У людей були претензії до держави, але вони відклали це вбік. Більше того, кров, пролита на захист Вітчизни [...], очистила від скверни братовбивчої громадянської війни»¹⁶. Не варто і говорити, що звитяга українців на фронтах Великої Вітчизняної та Другої світової війн є потужним фактором формування національної пам'яті, інакше її доведеться зводити на сурогатних версіях про «могутню імперію давніх укрів» та інших псевдонаукових «фентезі».

Відповідно і в Україні має здобути розвиток такий науковий напрям, як історія культур пам'яті, адже національна пам'ять зі сфери кон'юктурних або умоглядних оцінок повинна знайти справді наукове вивчення як важливе явище масової свідомості й важіль державотворення (що спостерігалосся повсюди у світі, де йшлося про формування держави та громадянської ідентичності).

Своєю чергою, наважимося запропонувати власне визначення дефініції «історична пам'ять» (або окремих її властивостей), під якою можна розуміти *селективно закріплену у свідомості певного народу таку інформацію про власне минуле, що консенсусно сприймається більшістю індивідів як життєво важлива для збереження власної ідентичності, набуття духовних сил та соціально значущого досвіду для позитивної творчості у сьогоденні й майбутньому*.

Дійсно, не вся інформація про минуле стає надбанням історичної пам'яті («викарбовується» в ній). Народи інтуїтивно вбирають до неї саме ті сегмен-

ти минулого, що надають їм сили для виживання, самозбереження й самоствердження, конструктивного розвитку (зрозуміло, що ототожнення себе з «невільною» нацією, якій ще належить «повернутися (!) до цивілізованого світу», навряд чи підштовхне українців до звершень). Крім того, історична пам'ять може набути синонімічності до визначення «національна пам'ять» лише за умови гармонійного формування політичної нації (поліетнічної й поліконфесійної). Доводиться визнати, що в Україні до існуючих об'єктивно відмінностей у баченні історії, та історії війни зокрема, додаються деструктивні фактори розшарування суспільства по всіх можливих вимірах, своєкорисливої політизації гуманітарної сфери, «ударних» зовнішніх інформаційних впливів.

Ратна й трудова звитяга воєнної доби якраз і є класичним прикладом алгоритму наповнення історичної пам'яті самим народом для набуття самоповаги й сил для розвитку. Крім того, українське суспільство швидко розшаровується за майновою, регіональною, етнічною ознаками, що підриває основу для формування єдиної колективної пам'яті. Спільна пам'ять про міжнародно визнану велич Перемоги може стати одним із наріжних каменів фундаменту надособистісної, консолідуючої свідомості громадян, без якої неможливою є легітимність держави та формування громадянського суспільства.

Історична пам'ять про війну в контексті формування політичної нації у сучасній Україні

Плюралізм поглядів на минуле став різновидом утілення законного права громадян на творення й отримання суспільно значущої інформації. Натомість спостерігається дивна картина: замість наукової ретроспективи минулого із застосуванням широкої (і доступної тепер) джерельної бази, сучасних методів досліджень частина істориків у силу тих або інших причин пристає на обмежені й упереджені концепції трактування складних проблем минулого України – тієї ж історії національно-визвольного руху в Україні, Української революції, радянського періоду історії тощо. Вони породжені переважно політичною заангажованістю, соціальним замовленням, атмосферою міждержавної воєнно-політичної конфронтації, «психологічної війни» тощо.

Звернімо увагу й на таку обставину, важливу для формування свідомих членів українського громадянства (політичної нації, утворення якої не тільки не завершене, а й просувається у сумнівному напрямі підміни плекання «громадянського націоналізму» вузьким етнонаціоналізмом або абсолютизацією тих чи інших регіональних соціокультурних відмінностей). Це підриває підстави консолідації української нації, що історично складалася під дією поліетнічних, поліконфесійних, мультикультурних чинників.

Науковим пошукам у царині історії Другої світової у цілому сприятиме утвердження розуміння відмінності між суто науковим виміром, міжнародно-правовими реаліями сучасного світу, потребами стабільного розвитку українського суспільства та дотриманням норм конституційно-правового поля української держави. Доцільно пам'ятати вислів Ф.Ніцше: *«Надлишок (курсив наш – Авт.) історії шкодить життю [...] Монументальна історія вводить в оману за допомогою аналогій: мужніх вона шляхом спокус-*

ливих паралелей надихає на звияту відчайдушної сміливості, а захоплення перетворює у фанатизм; коли такого ґатунку історія западає в голови здібних егоїстів і злодіїв-мрійників, то в результаті піддаються руйнуванню царства, вбиваються володарі, виникають війни і революції»¹⁷.

Так, відмінності між історичним та правовим підходами у поглядах на події минулого яскраво ілюструють проблеми колабораціонізму радянських громадян, а також військових злочинів, учинених ними. Навіть історики КДБ СРСР, досліджуючи відповідні кримінальні справи, доходили висновку, що майже 80% радянських громадян, засуджених за участь у карально-репресивних формуваннях, перейшли на бік супротивника з певних політичних міркувань, через прагнення помститися за утиски у передвоєнному сталінському СРСР. Із документів постає, що «вороже ставлення до радянського державного й суспільного ладу» становило мотиви переходу на протилежний бік у 44% випадків, «незгода з політичним режимом у СРСР» – 13%, «буржуазно-націоналістичні погляди» – 10% (у Західній Україні – чверть випадків), «зневіра у перемозі» – 11%¹⁸.

Але якщо історики можуть *пояснити й науково проаналізувати коріння, прояви, форми, наслідки* колабораціонізму, то правознавці на підставі чинного законодавства справедливо відносять злочини проти людства до тяжких і таких, що не мають терміну давності. Очевидно, що «розуміння» й «толерування» кривавого вибору таких осіб із боку нащадків жертв агресора свідчитиме про крайній занепад суспільної моралі й духовності. Не важко передбачити і вплив такого трактування трагічних сторінок війни на стан правової культури й законослухняності наших співгромадян.

Водночас колаборація – це складний, багатовимірний феномен, який потребує диференційованих підходів до аналізу цивільних та військових форм співпраці з окупантами, з'ясування її змісту й характеру (примусова чи добровільна, злочинна чи незлочинна тощо), відмови від широких чи недостатньо обґрунтованих екстраполяцій, індивідуальної оцінки діяльності тих, кого радянська правоохоронна система карала за колабораціонізм.

Нинішні реалії переконують у тому, що за конституційних ґарантій громадян України права на свободу думки та слова (а, значить, – і розмаїття поглядів на минуле) пошук шляхів консолідації та державницької самоідентифікації поліетнічного українського народу не може бути забезпечений механічним переходом на конкретну «обов'язкову» модель сприйняття минулого, адже це вимагало б відмови від статусу України як демократичної й правової держави.

Більше того, в умовах ідейно-політичного розшарування українського суспільства, наявності регіонів зі специфічними, доволі глибоко вкоріненими соціокультурними традиціями й ментальними властивостями (а також розбіжностями у поглядах на минуле), центр ваги у формуванні єдиної громадянської спільноти в Україні лежатиме взагалі не у спробах «встановити уніфікований знаменник» у ставленні до історії. Він убачається у забезпеченні дієспроможності, авторитету та безпеки держави, реалізації законних прав громадян, розвитку продуктивних сил, соціальної, культурної й науково-технічної сфер.

Своєю чергою, саме це забезпечить привабливість держави, коріння її легітимності, лояльність громадян, збереження територіальної цілісності та суспільну злагоду. Тільки така авторитетна держава може сподіватися на

сприйняття й розуміння народом тієї чи іншої *запропонованої нею* офіційної ідеології розвитку (т.зв. «національної ідеї»). Ці фактори, між іншим, сприятимуть наповненню реальним змістом таких понять, як «патріотизм», «демократія», «правова держава», «громадянське суспільство» та ін.

Однак суперечності навколо складних подій минулого виходять далеко за притаманне плюралістичному суспільству розмаїття поглядів на проблеми духовно-інформаційної сфери. Те, що нерідко відбувається довкола історичних подій у вирі політичного протистояння, цілком укладається в одну з визначених у ст.7 Закону України «Про основи національної безпеки України» загроз національним інтересам і національній безпеці нашої країни – «намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом недостовірної, неповної або упередженої інформації». Водночас згаданий закон відносить «зміцнення політичної і соціальної стабільності у суспільстві» до кола пріоритетів національних інтересів.

Слід визнати, що ситуація у сфері історичної свідомості та історичних досліджень є відбитком тих негараздів, що переслідують Україну у період, названий «перехідним». Тут спостерігаються складне нашарування й зіткнення різних пластів інформації та тлумачень дихотомічних за своєю природою явищ воєнної доби. З одного боку, даються взнаки деформації історієписання і колективної свідомості, які перебували у радянський період під впливом месіанізму, денаціоналізації, дегуманізації (примат класово-партійних цінностей), схематичного, вульгарно-детерміністського сприйняття історичного часу і процесів, порушення спадковості історичного розвитку (боротьба з «реакційними» теоріями, замовчування окремих періодів і подій), надмірної політизації й етатизму, монополізації права на істину тощо¹⁹. При уважному аналізі не важко помітити, що чимало із зазначених хиб історичної науки та свідомості благополучно стали «надбанням» сучасного наукового й духовного простору в Україні.

Діють і модерні фактори. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, найбільш гострими проблемами розвитку історичної свідомості сучасного українського суспільства є:

- відсутність у значної частини населення України відчуття єдиної національної і державної ідентичності (за даними опитувань 2004 р., громадянами України вважали себе 44% респондентів, дотримувалися локальної ідентифікації 37%, майже 11% вважали себе громадянами колишнього СРСР, дотримувалися суто національної ідентифікації – понад 3%);

- наявність суттєвих регіональних відмінностей в історичній свідомості, причому у східних областях переважала регіональна, або радянська, самоідентифікація, у західних і центральних – чітка національна та державницька ідентичність. Водночас це супроводжувалося відмінностями у виборі геополітичних, культурних орієнтацій, політичних та соціально-економічних пріоритетів. Згідно з соціологічними опитуваннями квітня 2005 р., за незалежність України у східному регіоні висловлювалося 64% респондентів, південному – 70%, центральному – 81%, західному – до 90%;

- прояви національної ворожнечі, шовінізму, національної або релігійної нетерпимості з боку окремих осіб, політичних сил, громадських організацій, ЗМІ;

- консервація в історичній свідомості елементів тоталітаризму, що активно роздмухується низкою політичних партій;

- наявність у суспільній свідомості полярних, політично заангажованих та емоційно перевантажених оцінок важливих подій вітчизняної історії, що ускладнює діалог між певними суспільними групами;
- недостатній рівень розвитку фахової дослідницької діяльності та історичної освіти;
- поширення ЗМІ перед широкою аудиторією з комерційних або вузько-корпоративних інтересів перекрученого, фальсифікованого інформаційного продукту на історичну тематику;
- занедбаний стан пам'яток історії та культури.

До слова, фахівці згаданого інституту вважають одним зі способів подолання конфліктогенності у сфері історичної свідомості «впровадження практики оприлюднення аргументованих офіційних оцінок найбільш значущих історичних подій (на основі їх глибокого всебічного попереднього вивчення й обговорення висококваліфікованими фахівцями)»²⁰.

Водночас, поряд зі спробами подолати наслідки тоталітаризму у сфері історичної пам'яті (виправдані або мімікровані під боротьбу з «ганебним минулим») нерідко поза увагою залишається процес руйнування традиційної ментальності та історичного духовного поля глобалізаційними чинниками (що притаманне й іншим пострадянським державам). Як це не дивно, але та частина націонал-патріотичної за самоназвою інтелігенції або не помічає цих загроз духовному виміру буття українського народу, або свідомо не звертає на це уваги. Виникає очевидна суперечність, адже поняття «націонал-патріот» і «борець зі спотворенням історії України» майже винятково асоціюється з прозахідно налаштованою людиною. Натомість найбільш реальна загроза об'єктивному, повноцінному розвитку пізнання національної історії походить наразі саме з контексту глобалізаційних викликів. На тлі вражаючих результатів реалізації інформаційних та фінансових технологій глобалізації якимись несутчасними виглядають «віджилі релікти» історичної свідомості вітчизняного походження, яких дехто завзято рекомендує позбуватися.

Можна припустити, що у перспективі тематика боротьби ОУН та УПА може стати жертвою «уніфікації» вітчизняної історії. Справа в тому, що власне націоналізм (якщо не застосовувати цю дефініцію у лайливому значенні, притаманному лексиці радянської історіографії й сучасних ліворадикальних політичних сил) означає рішуче обстоювання національних інтересів, збереження національної культури, духу та героїчної історії нації у широкому розумінні цього слова.

Війна: чому «Вітчизняна» і для України?

Уважаємо безплідними й штучно породженими колізією навколо жорсткого протиставлення понять «Велика Вітчизняна» та «Друга світова» війна (і не тільки тому, що термін «Велика Вітчизняна війна» закріплено у відповідному законі України, а пам'ять про неї законодавчо захищається від свідомих перекручень і фальсифікацій). З ідеологічної непоступливості разом із міфологемною оболонкою непомітно відкидається й подієве наповнення цього поняття. Коли про справді неоціненний внесок у перемогу над нацизмом народу України в контексті Великої Вітчизняної війни не нагадуватимуть українські науковці, ми остаточно посядемо місце, яке нам готують зарубіжні інтерпретатори. І Велика Вітчизняна війна, і самостійницький рух

ризикують опинитися у реєстрі «небажаних» тем стандартизованого під «долучення до цивілізованого світу» історичного світогляду українського народу.

Із суто військового погляду Велика Вітчизняна війна виступала найважливішою складовою Другої світової, адже на Східному фронті було розгромлено 507 із 607 дивізій нацистської Німеччини та її союзників, знищено до 75% їхніх живої сили та бойової техніки. У лавах Червоної армії воювало понад 6 млн мешканців України. Майже 8 млн наших співвітчизників загинули в роки війни проти країн німецької коаліції. З іншого боку, війна велася за порятунок народів тодішнього СРСР від гітлерівського тотального терору та реалізації ретельно розробленої технології їх поневолення та експлуатації. Для радянських громадян (включаючи українців) участь у Другій світовій війні охоплювала і бойові дії проти Японії. Українці також перебували в епіцентрі відомих подій 1939–1940 рр.

Яскравим прикладом того, що моральне й духовне піднесення народу прямо суперечило довоєнним (і повоєнним) ідейно-політичним настановам комуністичної влади, є зміцнення релігійності народу. Не зайвим буде нагадати, що у 1943 р. планувалося завершити останню «безбожну п'ятирічку», попри те, що за Всесоюзним переписом населення 1937 р. православним назвало себе 56,7% населення (дві третини з них – сільське). По УРСР (без Західної України) на початок війни діяло два православних храми у Києві, а у Сталінській, Ворошиловградській, Запорізькій та ряді інших областей – жодного. Лише з 1 жовтня 1936 до 1 липня 1938 рр. в УРСР зазнало репресій 6556 «служителів культу» (з 253 тис. заарештованих у цей період)²¹. Показово, що 1943 р., за словами А.Розенберга, мав стати і роком заснування «німецької національної церкви з германською релігією майбутнього», а «християнський хрест вигнаний зі всіх церков та [...] замінений єдиним символом – свастикою»²².

Піднесення релігійних почуттів, що зливалися з воєнно-патріотичним поривом, змусили богоборчу владу «очолити процес» тимчасового, санкціонованого Сталіним, «відродження» церкви. Лише за перше півріччя 1945 р. православна церква в Україні передала у фонд оборони, сиротам та інвалідам 22,6 млн руб. готівкою та натуральними продуктами²³. У листі з фронту солдат М.Черкасов писав: «Мамо, я вступив у партію [...] Мамо, помолися за мене Богу»²⁴. Цей приклад наочно ілюструє переплетення суперечливих ментальних кластерів та ідеологічних установок у свідомості тих, хто воював із гітлеризмом.

Урешті-решт, аби дати належну оцінку перемоги для долі України, варто просто змодельовати можливі наслідки повного досягнення Третім райхом своїх військових та геополітичних планів. Задокументовані у процесуально-правовому форматі факти гітлерівського терору, доробок історичної науки та пам'ять народів-жертв дають більш, ніж достатньо підстав для однозначних висновків про можливі перспективи людства й українського народу зокрема. Однак такі макроісторичні висновки зараз просто тонуть у масиві локальних публікацій про «недолугі жертви», свідомо однобічному акцентуванні на «чужій перемозі» у війні «двох тоталітарних режимів». Навіть у найзапекліші часи психологічної війни прирівнювання жертви агресора, що зробила найбільший внесок у перемогу над ним, до тих, хто загрожував людству, стало б нонсенсом, а то й викликало б у ряді країн світу кримінальне переслідування.

Нині сталінізм оголошується близнюком нацизму. Проте під поняття «сталінізму» (як історичного типу державного управління й політичного режиму) можна, за бажання, підвести Червону армію, тил діючої армії, партизанський рух (у складі яких воювали десятки мільйонів наших співвітчизників), громадські організації тощо. Не зважають і на різницю потенціалів агресора разом з окупованими європейськими територіями, з одного боку, та Радянського Союзу, – з іншого, без чого не зрозуміти особливої напруги й тягара, котрі несли народи СРСР у війні. Зараз важко уявити всю глибину негативних наслідків для міжнародно-правового поля й оцінок війни ототожнення гітлеризму й політичного ладу СРСР, агресора та країн і народів, що стали його жертвами (при цьому зовсім не йдеться про відбілювання чи реабілітацію сталінізму). Можна тільки уявити, яку «скриньку Пандори» ревізіонізму це здатне відкрити.

Як ілюстрацію варто навести випадок зі статтею варшавського професора П.Вечорківського у впливовій газеті «Rzeczpospolita» (28 вересня 2005 р.). «Ми могли б знайти на боці Райху майже таке місце, як Італія [...], – “переграє” історію громадянин країни, що зазнала страшних втрат від гітлеризму, – у підсумку ми були б у Москві, де Адольф Гітлер разом із Ридз-Смігли приймав би парад переможних польсько-німецьких військ [...] Відібрання Західної Білорусії й частини України у радянських республік, Вільнюса у Литви, Тешинської Силезії у Чехословаччини були актами історичної справедливості». Ще недавно такі слова викликали б шок та відповідну реакцію в Європі, де засудження нацизму й відсутність територіальних претензій розглядаються як обов’язкові атрибути цивілізованості й одна з основних підстав євроінтеграції. Нині ж подібні факти залишаються практично непоміченими, хоча їх провокативна спрямованість очевидна.

Регіональний вимір війни

Для розуміння регіонального виміру сприйняття історії війни та проблеми національного примирення цікавим є дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова 4–8 квітня 2009 р. в усіх регіонах України (2010 респондентів віком від 18 років). Понад дві третини опитаних (68,5%) вважають День Перемоги великим, а 21,3% – звичайним святом. Не вважають цей день святом 8,6% громадян України. Найбільшим святом він є для людей старшого покоління: серед респондентів, яким за 60 років, великим святом цей день вважають 78,9%, а серед опитаних у віці 50–59 років – 75,1%. У молодших вікових групах число тих, хто сприймає 9 травня як дійсно знаменну подію, дещо знижується і є найменшим у групі 18–29 років, в якій ці погляди поділяють 57,5% опитаних. У західноукраїнських областях День Перемоги великим святом вважають 27,6% опитаних, а 30,2% респондентів не вважають його таким. У решті регіонів такою подією День Перемоги вважають 77–82%. Майже дві третини опитаних (64,6%) війну проти нацизму й фашизму називають «Великою Вітчизняною» і близько чверті (26,2%) – «Другою світовою». Інші відповіді дали 5,2% респондентів, решта – вагалися з відповіддю. Порівняно з квітнем 2003 р. співвідношення відповідей респондентів майже не змінилося. Найбільше схилиються до назви «Велика Вітчизняна війна» опитані віком понад 50 років (68,2%), найменше – представники вікової групи 18–29 років, в якій «Великою Віт-

чизняною» цю війну називають 59,4%, а «Другою світовою» – 30,1%. Серед мешканців західного регіону війну проти нацизму і фашизму «Великою Вітчизняною» називають 39,0% респондентів, а «Другою світовою» – 39,5%. У решті регіонів понад дві третини називають цю війну «Великою Вітчизняною».

Респондентам також ставилося питання: «Протягом двадцятого сторіччя в історії України було багато подій, коли українці знищували один одного: це Перша і Друга світові війни, громадянські війни, політичні репресії. Як Ви вважаєте, який із наведених шляхів вирішення взаємних образ є кращим?». Дещо менше половини опитаних (46,2%) обрали відповідь: «Потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних». Водночас більше третини респондентів (35,8%) вважають, що необхідно, аби винні, навіть через багато років, обов'язково були покарані. Решта опитаних вагалися з відповіддю. У відповідях на це питання, як і на попереднє, простежується вікова залежність. Так, у наймолодшій віковій групі (18–29 років) 48,3% вважають, що потрібно примиритися і лише 29,6% підтримують протилежний погляд. У старшій віковій групі (60 і більше років) доцільність примирення визнають 43,8% опитаних, а 44,0% наполягають на тому, що винні обов'язково мають бути покарані. У південних областях більше половини опитаних (56,6%) вважають, що навіть через багато років потрібно шукати винних, і трохи менше чверті (23,6%) підтримують шлях до примирення. У решті регіонів близько третини опитаних вважають, що необхідно покарати винних. Варіант примирення підтримали від 42,9% у західному регіоні, до 55,2% – у східному²⁵.

Регіональний «вододіл» особливо рельєфно простежується у ставленні до проблеми ОУН і УПА, що потребує її глибокого, неупередженого осмислення поза межами політичних уподобань і спровокованих обопільно зацікавленими силами дискусій.

Проблема українського самостійницького руху

Нині вкрай важливо перевести проблему оцінки українського самостійницько-державницького руху з політичної в наукову площину. Цьому сприятиме неупереджена відповідь на ключове питання: чим обумовлена непримиренність у поглядах на проблему ОУН та УПА? Назвемо лише основні, на нашу думку, причини:

- живучість стереотипів, які народилися у гострому протистоянні двох суспільних систем за часів «холодної війни»;

- ідейно-політична розшарованість українського народу, яка перешкоджає формуванню громадянського суспільства;

- протистояння навколо визначення шляхів майбутнього розвитку України, її міжнародної орієнтації, яке ще й ускладнюється цілеспрямованими зовнішніми інформаційними впливами;

- наявність регіональної історичної пам'яті та суттєвих соціокультурних відмінностей між різними історичними землями України, які закладалися задовго до 1917 р.;

- розмивання духовно-культурного поля, формування певної конфігурації історичної пам'яті, ураження масової свідомості маніпулятивними інформаційними технологіями;

– відсутність зрозумілої та прийнятної для більшості народу ідеології державної консолідації, незавершеність процесу формування української політичної нації.

Зауважимо, що розуміння всієї складності такого явища, як самостійницький рух, неможливе в рамках полярного, «мітингового» мислення. Події у Західній Україні у роки Другої світової війни – це складне переплетення національно-визвольних змагань із громадянською війною. Глибинною причиною цієї «неоголошеної війни» було небажання правлячих кіл СРСР давати реальний суверенітет суб'єктам федерації та ініційований тоталітарним режимом форсований характер змін суспільно-економічного та духовно-культурного устрою специфічного західного регіону України, що протікали у супроводі репресивних заходів. Особливого драматизму додавало те, що збройний конфлікт у Західній Україні відбувався у вирі катаклізмів світової історії XX ст.: Другої світової війни 1939–1945 рр. та міжблокового протистояння 1945–1991 рр.

Зауважимо, що як би хто не ставився до руху ОУН та УПА, важко не визнати очевидну річ – стратегічною метою його було відродження української самостійної соборної держави, інакше кажучи – тієї держави, в якій ми зараз живемо. Жоден програмний або пропагандистський документ ОУН ніколи не ставив завдання боротьби за суверенітет лише Західної України, за творення там окремої держави.

Інша річ, що незалежність і територіальна цілісність сучасної України має багато історичних складових: тисячолітня традиція державотворення, Українська революція і державність 1917–1920 рр., національно-визвольні рухи, порятунк від нацизму та об'єднання основних етнічних українських земель у рамках єдиної держави (квазідержавності у вигляді УРСР) у результаті перемоги у Великій Вітчизняній війні. І ніколи наша *історія* не перестане бути «полем бою», якщо сучасники розглядатимуть минуле вибірково, не бажаючи бачити все її розмаїття і непростий вплив на теперішній статус-кво України. Тут не місце для легковажних трактувань. Узяти хоча б відому тезу про «зміну однієї окупації іншою» в 1943–1945 рр. Кому ж, у такому разі, належить віддати «заради відновлення історичної справедливості» Галичину, Волинь, Північну Буковину, Південну Бессарабію?

Варто тверезо визнати, що вітчизняні історична наука і суспільно-політична думка будуть неминуче співіснувати з очевидним фактом державно-правового та воєнно-історичного минулого України. Його парадоксальність у тому, що ті суб'єкти вітчизняного історичного процесу, що відкрито (на рівні концептуального бачення державотворення, політичної й військово-політичної практики) прагнули до повної державної самостійності України, у реальній площині не досягли своєї мети (різні історичні форми національної державності 1917–1920 рр., український державно-самостійницький рух 1930–1950-х рр.).

Серед причин поразки державотворчих пошуків і збройної боротьби переважали драматичні зовнішні обставини. Унаслідок нестачі власних сил або доктринальних уподобань національні державотворчі суб'єкти вимушено шукали союзників серед тих, для кого українська самостійність та соборність були суцільною примарою або предметом тимчасових комбінацій. При цьому поряд із зовнішнім збройним втручанням і громадянською війною із закономірною частотою повторювалася ситуація, коли провідні країни взагалі не обтяжували себе врахуванням державницьких прав України (як-

от держави Антанти часів формування Версальської системи, що вбачали в українських землях лише клітину «геополітичної шахівниці»), а тогочасні східноєвропейські країни-сусіди воліли визнавати Україну у кращому разі територіально обмеженою й підконтрольною (досить згадати кабальні умови Варшавської угоди УНР із Польщею від квітня 1920 р.).

Справжньою ж драмою націонал-державницьких сил стало кон'юнктурне співробітництво з відверто агресивними силами, що не тільки не бажали сприяти відновленню української держави, а й не вважали українців повноцінним народом, з яким можна було розвивати рівноправні стосунки. Не робився виняток і для населення Західної України – опори збройного самостійницького руху. Досить згадати, що, відповідно до генерального плану «Ост», виселенню підлягало 65% жителів цього регіону²⁶. Претенденти на світове панування миттєво й жорстко продемонстрували своє ставлення до ідеї державної самостійності України після проголошення ОУН(б) Акту відновлення державної самостійності України 30 червня 1941 р. Водночас зауважимо, що відомі факти співпраці ОУН та УПА із силовими структурами Третього райху (до речі, як і всі інші події Другої світової війни) не вдається ізолювати від моральних та правових критеріїв оцінки – надто велике лихо приніс гітлеризм, а народи СРСР є міжнародно-визнаними жертвами агресорів.

Натомість реальний порятунок народу України від знищення, асиміляції та поневолення був досягнутий у рамках української радянської, бодай і квазідержавності, складової радянської федерації. Досягнутий при цьому за масової, активної та свідомої участі українців на фронтах і в тилу, оскільки мільйони вихідців з України у лавах діючої армії могли і повернути багнети проти сталінського режиму, однак самовіддано воювали за цивілізаційний самопорятунок. Смертельна боротьба проти німецьких «братів по класу» швидко змусила відкласти вульгарно-марксистські ідеологеми й гасла. Війна точилася справді на «вітчизняному» ґрунті – і у плані порятунку Батьківщини, і у сенсі свідомого звернення по моральну підтримку до давніх героїчних образів національних історій, архетипів народного духу.

Піднесення надполітичного духу патріотизму ілюструють свідчення онука відомого письменника, емігранта, академіка М.Толстого – до 80–85% виразно антирадянські налаштованих політемігрантів в Югославії гаряче переживали за вітчизну й бажали перемоги Червоній армії²⁷. Значна частина заокеанської української діаспори також солідаризувалася з боротьбою народу України проти гітлерівських окупантів.

Із погляду історичної ретроспективи суверенітет України складається з невід'ємних блоків, що викристалізувалися саме за доби Другої світової війни та є продуктом історичної творчості сил, які перебували в антагоністичних стосунках. Ідеться насамперед про виживання українського народу, міжнародно-правове закріплення соборності українських земель, формулювання та обстоювання ідеї самостійності української держави. Ці фактори неможливо вирвати з історичного контексту, а «віртуальне» заперечення цілих смуг вітчизняної історії залежно від політичних уподобань може мати не лише академічні, а й цілком негативні практичні наслідки для фундаментальних основ існування суверенної України. Підкреслимо, що історія синкретична (хоча б тому, що це історія), а вже від сумлінності та професіоналізму сучасних учених залежить поєднання та розуміння структурно-логічних зв'язків цих факторів у рамках цілісного наукового бачення подій в Україні у 1939–1945 рр.

Ситуація у сучасній Україні (в морально-політичному й науковому вимірах) ускладнюється тим, що частина учасників дискусій навколо ОУН та УПА намагається законсервувати, відстояти міфи компартійної пропагандистської машини, а їх опоненти – створити міфи нові (методологія практично ідентична). При цьому обидві сторони ретельно оминають ті історичні реалії, які не вкладаються в їхнє бачення подій. Подій, котрі здебільшого заслуговують на скорботу й внутрішнє каяття, а не перетворення їх на козири в боротьбі за політичний вплив на населення або в аргументи зовнішньополітичної орієнтації.

На жаль, при всьому бажанні сучасникам важко отримати реалістичну, багатовимірну картину подій у Західній Україні (невіддільну від творення реалістичної історії УРСР та СРСР у цілому). Як правило, на перший план виходять емоційно загострене зображення насильства тієї або іншої сторони, нескінченний ряд епізодів афектованої пам'яті. Водночас історики зрідка наважуються на аналітичне подання тих подій.

Хотілося б сподіватися, що оцінки сучасниками, особливо – науковцями, усіх наслідків входження земель Західної України до складу УРСР та СРСР не будуть «пласкими», одномірними, діалектично враховуватимуть усі історичні фактори, які їх спричинили. Інакше важко дати раціональне пояснення багатьом подіям у Західній Україні і радянського періоду історії України у цілому, що існували одночасно й справили неоднозначний вплив на долю України.

Згадаємо, що саме в той час із погляду історичної ретроспективи заклалися міжнародно-політичні й геополітичні передумови для суверенітету й соборності України – у рамках УРСР об'єднуються майже всі українські етнічні землі (які б цілі не переслідував при цьому сталінський режим); Україна стає членом ООН із моменту її створення в 1945 р.; 1946 р. УРСР обрано до Економічної і соціальної ради ООН, 1947 р. – до Економічної комісії ООН, 1948–1949 рр. республіка була членом Ради безпеки ООН.

Попри відсутність реальної самостійності України на міжнародній арені, її присутність та діяльність у міжнародних організаціях, участь в обстоюванні прав народів на визволення від колоніальної залежності, боротьбі за мир створювали Україні відповідне міжнародне реноме, закладали політико-інформаційні засади для швидкого визнання нашої країни іноземними державами після 24 серпня 1991 р. Нігілістичне ставлення до геополітичних здобутків України радянського періоду (насамперед – досягнення де-факто соборності українських земель) може ускладнити обстоювання того статус-кво, який Україна отримала на основі наріжного для сучасного світоустрою принципу непорушності післявоєнних кордонів.

Дослідження війни як засіб обстоювання національних інтересів України

Великим цивілізаційним надбанням українського народу та державницької традиції України стало об'єднання (соборність) її етнічних земель у складі єдиної держави. Геополітичні та міжнародно-правові акти радянської доби становлять основу територіальної цілісності та легітимності кордонів сучасної України незалежно від того, які цілі свого часу переслідувало політичне керівництво СРСР. Попри союзний статус у складі СРСР, УРСР виступала співзасновницею ООН, окремою договірною стороною на Паризькій

мирній конференції 1947 р. (де, зокрема, було закріплено відмову Румунії та Угорщини від територіальних претензій до УРСР).

Сучасне українське суспільство сприймає це як статус-кво, що набув надійної (на свій час) багатосторонньої або двосторонньої правової фіксації в рамках оформлення міжнародно-правових наслідків Другої світової війни. Водночас те, що спостерігається сьогодні у певних партійно-політичних колах суміжних держав (зростання ревізіоністських настроїв щодо кордонів України, передовсім – західних) не дає підстав для безтурботного оптимізму стосовно принципової непорушності рубежів нашої держави у не такому вже далекому майбутньому. Слід підкреслити, що згадані процеси точаться на тлі дальшого занепаду боєздатності Збройних сил України без відчутних надій на покращення ситуації у цій сфері (насамперед щодо матеріально-фінансового забезпечення реформування й переозброєння армії).

Водночас, як зазначається у доповіді Національної розвідувальної ради США «Глобальні тенденції-2025» (листопад 2008 р.), «міжнародна система, що склалася після Другої світової війни, повністю зміниться»²⁸. Щоправда, занепад Ялтинсько-Потсдамської системи почався далеко не сьогодні, і був пов'язаний не просто з розпадом СРСР та виведенням в односторонньому порядку його військ із Німеччини, а й збанкрутілим нині курсом на утвердження «однополярного світу». Президент США Д.Буш на святкуванні вступу Литви до НАТО 23 листопада 2002 р. заявив: «Ми знали, що довільні кордони, намальовані диктаторами, будуть стерті, і ці кордони щезли. Більше не буде Мюнхена, більше не буде Ялти»²⁹. Однак згадані кордони як одна з несучих конструкцій Ялтинсько-Потсдамської системи і є західними кордонами суверенної України.

Саме процеси демонтажу системи міжнародно-правових актів (включаючи, по суті, і Гельсінський заключний акт 1975 р.), на яких упродовж півстоліття трималася геополітична стабільність та воєнно-політична рівновага на Європейському континенті, створили глибинну потенційну передумову до визрівання спокус перегляду територіальної спадщини «старої» системи міжнародних відносин.

Однак нас більше цікавить історико-гуманітарний та інформаційно-психологічний аспект порушеної проблеми. Судячи з останніх подій, саме у цій площині триває накопичення передумов для можливого перегляду кордонів України, визначених у 1939–1947 рр. Серед них, зокрема, відома резолюція Парламентської асамблеї ОБСЄ від 1 липня 2009 р. «Возз'єднання розділеної Європи», що ототожнює нацизм і сталінізм (такий релятивізм загрожує нівелюванням поняття про жертву агресії та агресора всупереч букві й духу Нюрнберга, і є зневагою до майже 30 млн загиблих громадян СРСР, включаючи 8–10 млн українців), резолюція сейму Республіки Польща від 23 вересня 2009 р. із засудженням пакту Молотова – Ріббентропа та подій 1940 р. (приєднання Північної Буковини та Бессарабії), що поряд із правомірними оцінками де-факто ставить під сумнів легітимність існуючих кордонів Литви, Білорусії, України та Молдови.

Не можна не помітити, що ситуація з висвітленням та оцінками радянсько-німецьких договорів 1939 р. взагалі виглядає парадоксально. З одного боку, ряд іноземних авторів намагається не згадувати, що Мюнхенська угода 1938 р. пошматувала Чехословаччину, викликала прямо каналізовані на Україну територіальні апетити Польщі (операція «Лом» у Закарпатті), Угорщини (агресія проти Карпатської України 1939 р.), Румунії, а також

зруйнувала систему безпеки в Європі, остаточно поховала Версальську систему та Лігу Націй, французькі союзи у Східній Європі, відповідні угоди між СРСР, Францією та Чехословаччиною, між Францією та Польщею, і, зрештою, відкрила шлях до агресії проти Польщі (відповідне рішення було ухвалене Гітлером *навесні* 1939 р.). Натомість поза увагою залишаються реальні плани Третього райху на Сході та потурання їм британської дипломатії, уся сукупність обставин, що викликали появу пакту Молотова – Ріббентропа – не менш і не більш цинічного, аніж попередні й сучасні йому кроки решти великих держав, спрямовані на розподіл територій і сфер впливу. Об'єктивні оцінки пакту дав «патріарх» американської дипломатії та геополітики Г.Кіссинджер: Гітлер передовсім прагнув життєвого простору на Сході, куди планував піти після перемоги на Заході, а відтак пакт 1939 р. можна розглядати як «сталінське досягнення», котре «бодай тимчасово поміняло місцями пріоритети Гітлера». Це було «вище досягнення, яке могло бути запозичене з трактату на тему мистецтва державного управління», наголошує автор, якого важко запідозрити в радяно- й слов'янофільстві³⁰.

Процеси, що відбуваються у політико-гуманітарній сфері наших посткомуністичних сусідів, також не можуть не викликати занепокоєння. Річ у тому, що саме у суспільній свідомості відбувається цілеспрямована делегітимізація історичних явищ міжнародно-правового характеру як передмова, запорука делегітимізації існуючих кордонів України (котра неприховано розглядається як слабша, «історично меншовартісна» держава попри офіційну риторику про «стратегічне партнерство» та «адвокатуру» на шляху в євроструктури).

Характерно, що віяння територіального ревізйонізму зароджувалися саме у сфері історичної пам'яті, воєнно-історичній площині. У певних центральноєвропейських країнах комуністичного блоку після його розпаду у 1989–1991 рр. піднялася зверхня суспільно-психологічна хвиля ностальгії за імперським минулим. За визнанням угорського філософа Й.Бібо ще на початку 1990-х рр., у цих суспільствах «виник такий психологічний настрій, якому притаманний стан істерії, і в якому відсутня здорова рівновага між реальним, можливим і бажаним». Спостерігалось «підвищене прагнення до документального обґрунтування свого буття й внутрішня невпевненість, національна пихатість і несподіване раболіпство, постійне декларування своїх досягнень та очевидне применшення справжньої цінності цих досягнень [...] Більшість цих народів живуть пам'яттю про колишню славу або мріями про майбутню державу. Ще меншу терплячість виявляють вони, коли хтось намагається розвіяти їхні мрії, які не справдилися [...] Усе, що коїлося “в інтересах нації” (навіть фальсифікації та вбивства), було святим і не піддавалося сумнівам». «Розквітла, – пише Й.Бібо, – украй сумбурна політична публіцистика, що оперує фальшивими категоріями». Діячі «національної науки перейшли до “наукового” обґрунтування історичного, а за відсутністю такого – доісторичного права нації на існування, її місії, яка виправдовує самостійне, суверенне національне буття, “наукових” аргументів у територіальних суперечностях [...] Така “наука” привчила національну еліту виходити не з реальної дійсності, а з вимог, що висуваються навколишньому світу, не з об'єктивних результатів розвитку, а з побажань, а також думок, що не беруть до уваги причинно-наслідкові зв'язки [...] Якщо їм задавали питання [...], чому вони хочуть поставити себе вище за тих, за кого вони аж ніяк не вищі, то у відповідь вони посилялися на археологічні

знахідки, народні пісні, лексичні запозичення, олтарі, книги, бажаючи тим самим довести, що без їх сприяння даний народ ще й сьогодні животів би у невігластві»³¹.

У суспільно-політичній структурі наших посткомуністичних сусідів оформився помітний та виразно агресивний сегмент праворадикальних, націонал-радикальних, націоналістичних, шовіністичних неурядових організацій. Практично всі вони широко вдаються до маніпуляцій історичними та псевдоісторичними аргументами, мають своїх істориків-ідеологів. Узяти хоча б професора Е.Пруса, який переконаний – якщо Польща не прагнутиме до повернення Східної Галичини, то взагалі розгубить свої землі.

Від «гуманітарного» проникнення зарубіжні політичні кола переходять до творення прямих етнополітичних передумов територіального реваншизму. Так, Румунія, що ефективно будує сучасну, мобільну армію у 90 тис. чол., використовує можливості національних спецслужб для творення своїх позицій у місцевих органах влади, забезпечує суттєвий вплив підконтрольних ЗМІ у відповідних регіонах України, де частка громадян, які неофіційно мають румунські паспорти, оцінюється у 30–50%. За певними оцінками, кількість громадян України, які бажають скористатися «картою поляка» (завуальованим приготуванням до подвійного громадянства), може сягнути 1 млн осіб³².

Досвід останніх років свідчить, що навіть щирі наміри України проводити політику міжнаціонального примирення, визнання негативних наслідків у відносинах із сусідами в минулому (а подеколи й одностороннє каяття) *зовсім не гарантує для нашої держави адекватного ідейно-історичного «роззброєння» та відмови від подвійних стандартів, інформаційно-психологічної агресивності з протилежної сторони.*

Доцільно визнати, що чимала частка провини в явному програві в ідейно-історичній площині (яка, вочевидь, перетворилася на поле авангардних битв довкола соборності України) лежить і на українській стороні. Інколи вражає некогерентність (внутрішня кричуща суперечливість) суджень осіб, у чиєму патріотизмі не доводиться сумніватися. Узяти хоча б відомого філософа й публіциста М.Мариновича. Гостро критикуючи події «золотого вересня» та наслідки радянсько-німецького пакту 1939 р., він одночасно заявляє: «Ніхто в Галичині не ставить питання про повернення Польщі *відібраних* (курсив наш – Авт.) у неї територій»³³.

Однак чи всі поділятимуть за кордоном (особливо за наявності визначеного інтересу) таку «діалектичність» у поглядах на складні, а головне – внутрішньо неподільні на окремі складові події не такого вже далекого минулого? Хіба не закономірно очікувати ззовні пропозиції привести винятково негативне бачення того ж радянського періоду історії «у відповідність» до територіального статус-кво зразка 1939–1945 рр.?

В Україні внаслідок занепаду дієспроможності державного організму як такого, деградації економіки та соціальної сфери, розмивання традиційного цивілізаційного типу та культурно-освітнього поля, відсутності навіть просто постульованої (виголошеної) у зрозумілому для більшості народу вигляді національної ідеї, підміни етнонаціоналізмом консолідуючого «громадянського націоналізму», відсутності ефективної політики «центр-регіони» та інших чинників, ускладнених потужними ворожими інформаційно-психологічними впливами, відбувається швидке руйнування наднаціональної (громадянської) свідомості, що підриває зсередини легітимність самої держави.

За наявності ж об'єктивно існуючих цивілізаційних відмінностей між історичними землями України, поліетнічності та поліконфесійності українське громадянство й соціум стрімко розшаровуються (а то й атомізуються) за майновою, ідеологічною, національною, регіональною, корпоративною ознаками внаслідок того, що «плавильний тигель» формування радянської громадянської спільноти був відключений, а механізму творення громадянства незалежної України не створено навіть на рівні розробки доступних суспільству доктринальних документів. Фактично, чимало громадян або взагалі втрачають історичну пам'ять, або її сегмент у свідомості (психології) все більше і більше набуває ознак корпоративності чи протистояння (партійно-політичного, регіонального тощо), перетворюючи погляди на *історію* у своєрідний ментальний вододіл по лінії «свій-чужий».

Із поваги до внеску України у розгром нацизму багато що залежить від ставлення до пам'яті про перемогу у війні у самій Україні. Зокрема, цьому не сприяють незграбні кроки та довільне тлумачення вироку Міжнародного трибуналу – про ті ж війська СС, хоча вони чітко віднесені до злочинних структур. До слова, не на користь іміджу України йдуть і інші крайні твердження – «про засудження Нюрнбергом ОУН та УПА», чого немає у документах судового процесу.

Україна зробила свій внесок у перемогу в тісному бойовому і трудовому єднанні з іншими республіками та народами СРСР, самотужки вона не могла визволити свою територію й врятуватися від поневолення та фізичного знищення. Поряд з іншими чинниками перемоги заслуговує на увагу антинацистський рух Опору, що став органічною складовою європейського. Наслідки перемоги та пам'ять про неї здатні стати потужним фактором громадянської єдності в Україні та добросусідства з іншими пострадянськими державами за умови глибоко продуманої державної політики пам'яті. Це набуває особливого значення в контексті того, що саме поле військово-політичної історії перетворюється на площину реваншизму. Тому не буде зайвою постановка питання про роль вітчизняних військово-історичних студій у справі обстоювання соборності України.

Думається, вітчизняні історики перш за все не повинні плекати у собі соціально-психологічний комплекс меншовартості (він свідомо насаджується для духовного паралізування волі до обстоювання всіх законних прав держави або народу). У нас немає ніяких історичних підстав вважати свою історію (у тому числі 1917–1991 рр.) найбільш кривавою та недолугою – досить порівняти її з колосальними жертвами та злочинами проти народів на багатовіковому шляху розвитку євроатлантичної цивілізації.

Україна (український народ) ніколи не виступали агресорами, поневолювачами інших народів, руйнівниками інших цивілізаційних світів. Навпаки, українці (у тому числі у складі російської, радянської армій) доклали великих зусиль і жертв до захисту європейської цивілізації – від протистояння навалом степових орд, турецько-татарській агресії і до титанічного внеску у розгром нацизму. Це надає вітчизняній військовій історії винятково патріотичного й позитивного світоглядного характеру, роль консолідуючого чинника і у середині суспільства – як підстави для законної гордості сучасників.

Доцільно відмовитися від методологічно неспроможних спроб штучно розглядати певні періоди історії України (імперський, радянський) як винятково негативні, «втрачений історичний час». Історичний час нерозривний

хоча б тому, що не може бути переглянутий сучасниками, котрі можуть дорого заплатити за нерозуміння всієї повноти причинно-наслідкових зв'язків у процесах і подіях минулого. Їх наслідки були далеко неоднозначними і зараз втрачаються саме їх значущі (сприятливі) для розвитку України надбання, і тут реальна загроза ревізії соборності слугує зайвим підтвердженням.

Розуміючи об'єктивність регіональних, вікових, соціально-корпоративних відмінностей у поглядах на минуле, військові історики здатні надати суспільству консолідуючі підстави, матеріал для формування поваги до свого минулого як до обов'язкового елемента самоповаги суспільства у цілому, неодмінної передумови готовності до захисту Вітчизни. Історична наука спроможна озброювати державу й політиків переконливими, обґрунтованими аргументами в обстоюванні міжнародно-правового, державно-територіального статус-кво України.

Науковці мають докласти зусиль до подолання атрофії такого типу суспільного мислення, що повною мірою поглиблюється або використовується як для обмеження реальних прав громадян в їх повсякденному житті, так і для сприяння негативним інформаційно-психологічним впливам ззовні (незалежно від їх географічного вектора). Повага до високої військової місії предків повинна надихати сучасних військових істориків до наукової праці – неодмінної складової захисту безпеки й територіальної цілісності Вітчизни. Це наповнює новим змістом уже щодо суверенної України відомий вислів: «Це потрібно не мертвим, це потрібно живим».

Міжнародно-правові й геополітичні наслідки перемоги для України

Одним із поширених стереотипів, що перешкоджають адекватному пізнанню впливу на геополітичну долю України Другої світової війни, є теза про «протиборство нацизму й комунізму» як головного змісту війни. Неупереджений погляд виявляє домінуючі впливи інших чинників.

Насамперед необхідно враховувати нові геополітичні реалії, пов'язані з приєднанням до СРСР у 1939–1940 рр. нових територій. Із середини 1930-х рр., коли в СРСР у цілому було побудовано основи суспільно-економічного ладу нового типу, усунуто можливість внутрішнього опору та політичної опозиції всередині більшовицької партії, сталінське керівництво здійснює поворот до великодержавної стратегії у сфері зовнішньої політики, закономірним проявом якої став переділ сфер впливу у Східній Європі й домовленості щодо територіальних питань між СРСР і Німеччиною в 1939 р.

Як зазначає російський історик М.Горінов, із 1930-х рр. у СРСР відбувається «болісна, страдницька трансформація більшовизму в щось інше [...] У галузі національно-державного будівництва реабілітується сама ідея державності [...] По всіх лініях відбувається природний здоровий процес реставрації, відродження тканин російського імперського соціуму. Технологічна модернізація все більше здійснюється на основі не руйнації, а збереження і розвитку базових структур традиційного суспільства»³⁴.

Під впливом війни (для народів СРСР – фактично боротьби за виживання) патріотичне піднесення пережила й українська радянська гуманітарна наука та культура, яким було затісно у жорстких канонах «класового підходу» до оцінки історичної спадщини, духовних традицій. Відбувається (хай і неспівмірне) повернення від вульгарно-соціологічних підходів до визна-

чення причин війни, свідомо пробуджуються архетипи народної звитяги, до яких апелює і компартійна ідеологічна машина. Однак зі звільненням УРСР від загарбників «спалах етнічності» так само швидко згортається під дією жорстких адміністративно-ідеологічних важелів, аж до «спеціалізованих» на інтелігенції репресивних кампаній³⁵.

Завершальною фазою утвердження доктрини геополітичної експансії можна розглядати 1943 р., коли на Тегеранській конференції за участю керівників провідних держав антигітлерівської коаліції почалися дискусії з приводу післявоєнних кордонів та розмежування сфер впливу в Європі після перемоги над нацизмом. Тоді ж відбувається розпуск Комінтерну, що значувало вже і формальну відмову від ленінсько-троцькістського гасла «світової революції» (де-факто це сталося ще в 1930-х рр.). Це збіглося зі змінами у внутрішньополітичному житті, зовнішніми знаковими проявами якого стали відновлення патріаршого престолу Російської православної церкви, символіки й атрибутики російської дореволюційної армії, запровадження орденів на честь російських полководців минулого. Як зауважив один із творців теоретичних основ геополітики Г.Кіссінджер: «Сталін, великий ідеолог, насправді поставив свою ідеологію на службу реальній політиці»³⁶.

Ялтинська й Потсдамська конференції закріпили прагматичний великодержавний курс «збирання земель», що входили до складу Русі («імперії Рюриковичів») та Російської імперії, створення геополітичного щита або ланцюга з так званих «країн народної демократії» на Сході Європи та Балканах, закріплення радянського впливу на ці країни, у тому числі методами таємної дипломатії. Марксистсько-ленінська ідеологія та риторика в даному випадку виступали лише флером для зовнішньої політики, притаманної великій державі, що демонструє готовність утверджувати свої територіальні претензії або забезпечувати власні інтереси, не рахуючись із локальними інтересами місцевої людності (без цього, зазначимо, не можна адекватно зрозуміти і волюнтаристсько-силову повоєнну інтеграцію Західної України). А.Тойнбі слушно підкреслював, що коли ортодоксальні більшовики-марксистисти «намагалися зробити Радянський Союз інструментом для просування світової комуністичної революції, то Сталін мріяв зробити комунізм інструментом для забезпечення інтересів Радянського Союзу»³⁷.

Окремі сучасні російські вчені, як-от І.Панарін, вважають, що концептуально зовнішня політика Сталіна становила «синтезовану історичну російську геополітичну ідею [...], почавши процес відтворення доктрини “Москва – Третій Рим” за нових історичних умов [...] 3 липня 1941 р. ця доктрина стала домінуючою геополітичною ідеєю СРСР-Русі»³⁸.

Проте не можна не помічати, що неупереджені зарубіжні історики неодноразово зауважували історичну справедливість вилучення земель Західної України зі складу іноземних держав, розцінюючи це як ліквідацію наслідків агресії Польщі та інших країн за умов розпаду і перерозподілу земель Російської та Австро-Угорської імперій. Британський історик А.Тейлор у 1975 р. писав, що уряд Великобританії, визначаючи в 1920 р. лінію Керзона, вважав «ту територію, яку в 1939 р. зайняли радянські війська, такою, що по праву належить росіянам»³⁹.

Підкреслимо, що геополітичні надбання України (саме України, а не тільки СРСР, із погляду історичної перспективи набуття нею суверенітету) 1939–1940 та 1945–1947 рр. неупередженими науковцями завжди визнавалися виправданими з погляду відновлення історичної справедливості. «Сто-

ронній спостерігач, – писав А.Тойнбі, – [...] сказав би, що перемоги росіян над шведами й поляками в XVIII ст. – це лише *контрнаступ* [...] У XIV ст. [...] майже вся Білорусія й Україна були відірвані від православного християнства і приєднані до західного християнства [...] Польські загарбання споконвічно руської території [...] були повернуті Росії лише в останній фазі світової війни 1939–1945 рр. [...] Вірно, що і російські армії воювали на західних землях, однак вони завжди приходили як *союзники однієї із західних країн* в їхніх нескінченних сімейних чварах. Хроніки вікової боротьби між двома гілками християнства дійсно відображають, що росіяни ставали жертвами агресії, а люди Заходу – агресорами» (з контексту зрозуміло, що А.Тойнбі має на увазі східнослов'янські народи – Авт.)⁴⁰.

Інакше кажучи, одночасно з критикою сталінської геополітики та цілком справедливим засудженням методів інтеграції Західної України в радянську систему не варто заперечувати історичну справедливість припинення іноземного володарювання (внаслідок агресії) на етнічних українських землях.

Пам'ять про Другу світову, Велику Вітчизняну війну й Перемогу залишатиметься важливою складовою історичної свідомості й самоідентифікації українського народу. Виявлена багатьма мільйонами мешканців України самопожертва, бойова й трудова звитяга слугуватимуть одним із важелів віри українського народу у сенс свого державницького буття, спроможність як повноцінного суб'єкта, без перебільшення, усесвітньо-історичного процесу.

Помітна участь нашого народу у розгромі найстрашнішої за послідовністю й безжалісністю, антигуманною спрямованістю агресивної сили виступатиме фактором поваги до України як до члена того світового співтовариства, що значною мірою сформувався завдяки перемозі над нацизмом. Міжнародно-правові наслідки перемоги становлять легітимну основу кордонів, територіальної цілісності й міжнародного статусу України як суверенної держави. Поліфонія в оцінках конкретних подій і процесів 1939–1945 рр. не може перекреслити цього науково доведеного й об'єктивно існуючого *фундаментального факту*.

Шанування переможців є консолідуючим чинником сучасного українського суспільства, засобом недопущення непорозумінь між поколіннями громадян України як однієї із засад стабільності й безпеки. Ми не маємо права ставити під сумнів роль попередніх поколінь, які військовими та трудовими зусиллями довели саме справедливий та глибоко *вітчизняний* характер тієї війни. Зневага до жертв і страждань людей, які вели ту війну, передовсім, за «олтарі та домівки» (за висловом Цицерона) викличе розкладання гуманістичного стрижня сучасного суспільства, без чого його тривале існування не ґарантоване.

Навряд чи добрим прикладом для нових генерацій громадян уже суверенної України – нащадків переможців – є твердження про «ветеранів російської окупаційної армії, цивільних колоністів», котрі віддали «данину крові московським баскакам на фронтах усіх війн, в яких примушували брати участь українців»⁴¹. Не зміцнить єдності України й зарахування учасників антирадянського повстанського руху до «бандитів» і «гітлерівських

прислужників». У час колосальних можливостей інформаційних технологій та загроз духовному виміру життя українців незайвим буде нагадати, що ще автор знаменитого трактату про військову стратегію «Мистецтво війни» Сунь Цзи рекомендував насадження ворожнечі між старшими і молодшими поколіннями як дієвий спосіб підриву противника зсередини⁴².

Виконуючи свою суспільнозначущу місію з вивчення подій Другої світової війни, історикам варто не забувати про відповідальність за можливі наслідки непрофесіоналізму або ідеологічної заангажованості.

Дослідники можуть застосовувати різні методики, однак жива тканина минулого України залишиться нерозривною, її події – невід’ємними, детермінованими, і жодна упередженість авторів не скасує суцільності минулого, із впливами та наслідками якого жити сучасникам. Слід розуміти, що поняття фізичного часу й часу соціального не тотожні. У соціальному часі наслідки війни і нині становлять складову буття української держави та народу – і у плані забезпечення сприятливих умов для її суверенного, територіально-цілісного існування, міжнародного статусу, і з погляду доцільності перетворення пам’яті про перемогу у війні на чинник формування громадянської ідентичності, і як ресурс у загрозованих для спільного майбутнього конфронтаційних явищах.

Ми повинні розуміти, що ревізія статусу України саме як учасника здобуття перемоги над агресорами, котрі зухвало протиставили себе традиційним уявленням про добро й зло, усім визначеним Творцем базовим підвалинам існування роду людського неминуче призведе до регресу її суспільства й втрат того, що досягнуто колосальними зусиллями народу (і що звично й легковажно сприймається нами як таке, що існувало й збережеться без наших зусиль).

Україна визначилася з наріжними підвалинами моделі розвитку як демократичної, правової, соціальної держави, із гарантіями прав людини на свободу думки, слова, наукової й творчої діяльності. Сподіваємося, що і формування цілісної наукової картини її минулого в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн відбуватиметься відповідно до цієї парадигми цивілізаційного вибору – прагнення самостійно й плідно творити власне майбутнє.

¹ Цит. за: *Грабовський С.* Утопія більшовизму на українських теренах // *Україна крізь віки*. – К., 2000. – С.101.

² Цит. за: *Кара-Мурза С.Г.* Потерянный разум. – Москва, 2007. – С.107.

³ *Зиновьев А.* Русская трагедия. – Москва, 2007. – С.203.

⁴ *Кара-Мурза С.* Демонтаж народа. – Москва, 2007. – С.9.

⁵ *Оглоблин О.* Завдання української історіографії на еміграції // *Український історик*. – 1978. – №4. – С.59.

⁶ *Дашкевич Я.* Постмодернізм та українська історична наука // *Україна крізь віки*. – К., 2000. – С.19–20, 24.

⁷ Там само. – С.25.

⁸ *Дашкевич Я.* Дорогами української Клію. Про стан історичної науки в Україні // *Пам’ять століть*. – 1996. – №3. – С.4.

⁹ Історична пам’ять як поле змагань за ідентичність: Матеріали «круглого столу», 22 квітня 2008. р. (Національний інститут стратегічних досліджень). – К., 2008. – С.60.

¹⁰ *Гуревич А.Я.* История историка. – Москва, 2004. – С.181.

¹¹ *Иоанн [Снычѣв], митр.* Русский узел. Статьи, беседы, обращения. – Санкт-Петербург, 2007. – С.23.

- ¹² Дашкевич Я. Постмодернізм та українська історична наука. – С.29.
- ¹³ Гуревич А.Я. История историка. – С.184.
- ¹⁴ Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність... – С.12.
- ¹⁵ Проект Закону України «Про відновлення і збереження національної пам'яті українського народу» розроблено Українським інститутом національної пам'яті (листопад 2009 р.).
- ¹⁶ Нарочницкая Н.А. Россия и русские в современном мире. – Москва, 2009. – С.6, 16, 161.
- ¹⁷ Философия истории: Антология. – Москва, 1995. – С.131, 134.
- ¹⁸ Див.: Веденеев Д. Украинский фронт в войнах спецслужб: Исторические очерки. – К., 2008. – С.328–329.
- ¹⁹ Пожидаев Є. Історична свідомість в становленні громадянськості // Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки-2005. – К., 2005. – С.347.
- ²⁰ Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки-2005. – С.188, 349–353.
- ²¹ Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ). – Ф.13. – Спр.375. – Арк.32–33; Ф.42. – Спр.312.
- ²² Всесоюзная перепись 1937 г.: Краткие итоги. – Москва, 1991. – С.106–107; Россия перед вторым пришествием (Материалы к очерку русской эсхатологии). – Краматорск, 2000. – С.357.
- ²³ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.375. – Арк.164–165.
- ²⁴ Советская Россия. – 1990. – 13 сентября.
- ²⁵ http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=162
- ²⁶ Великая Отечественная война Советского Союза. 1941–1945: Краткая история. – Москва, 1965. – С.29.
- ²⁷ Нарочницкая Н. Великие войны XX столетия. – Москва, 2007. – С.8.
- ²⁸ Зарубежное военное обозрение. – 2008. – №12. – С.104.
- ²⁹ Цит. за: Нарочницкая Н.А. Россия и русские в современном мире. – С.145.
- ³⁰ Киссинджер Г. Дипломатия. – Москва, 1997. – С.298, 302.
- ³¹ Бибо И. Нищета духа малых восточноевропейских государств // ЭКО. – 1992. – №4.
- ³² Донато Д. В преддверии «Романиа mare» // Oligarh.net. – 2009 – 8 сентября; Григорьев В. Военно-политические игры // 2000 (газета). – 2009. – 15 мая; Польский сейм: в 1939 году СССР совершил акт агрессии против Польши // Газета.ру. – 2009. – 23 сентября; Скрипов В. Речь не идёт о Посполитой? // Эксперт. – 2005. – №45.
- ³³ Див.: Филонова С. Беседы под зимней луной // Зеркало недели. – 2009. – 22 августа.
- ³⁴ История России. XX век. – Москва, 1996. – С.393–394.
- ³⁵ Серйозний аналіз згаданих процесів проведено у монографії: Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській уяві. – К., 2008. – 303 с.
- ³⁶ Киссинджер Г. Дипломатия. – С.289.
- ³⁷ Цит. за: Нарочницкая Н. Великие войны XX столетия. – С.83–84.
- ³⁸ Панарин И.Н. Информационная война и геополитика. – Москва, 2006. – С.114.
- ³⁹ Цит. за: Кожин В. Россия. Век XX. – Краматорск, 2002. – Кн.2. – С.39–41, 45.
- ⁴⁰ Тойнби А. Цивилизация перед судом истории. – Москва, 1996. – С.106–107.
- ⁴¹ Круцик Р. Братская любовь Каина // День. – 2009. – 25 апреля.
- ⁴² Лобов В.Н. Военная хитрость. – Москва, 1992. – С.12–13.

The article presents of the theoretical and methodological aspects of developing of the history of World War II. Authors appeal to the critical problems that have a wide echo in society and related to modern challenges. Important part is given to the historical memory of the war.